

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
's-GRAVENHAGE

C. van Bruchem

LEI, 1986

ONTWIKKELINGEN IN DE STRUCTUUR VAN DE
NEDERLANDSE LAND- EN TUINBOUW

Bijdrage voor CDJA-studiedag op 29 november
1986 "Toekomstig landbouwstructuurbeleid"

C. van Bruchem
Landbouw-Economisch Instituut
November 1986

*Bijdrage voor CDJA-studiedag 29 november 1986
"Toekomstig landbouwstructuurbeleid"*

ONTWIKKELINGEN IN DE STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE LAND- EN TUIN- BOUW

Oorzaken en achtergronden

De ontwikkeling van de landbouwstructuur is nauw verbonden met algemeen-maatschappelijke processen en met name met (het streven naar) een stijging van de welvaart. Wanneer de mens méér wil dan alleen maar voorzien in de primaire levensbehoeften, moeten er middelen, vooral arbeid, worden vrijgemaakt voor de voortbrenging van andere produkten en dat is alleen mogelijk door een toename van de produktiviteit.

In de "kapitalistische" landen worden deze processen in belangrijke mate op gang gebracht en gestuurd door veranderingen in prijzen en prijsverhoudingen. Het belangrijkste voorbeeld daarvan is de stijging van de arbeidskosten waardoor een vervanging van arbeid door kapitaal en andere produktiemiddelen noodzakelijk werd. Een voorwaarde daarbij is dat er technische vernieuwingen plaatsvinden waardoor een grotere produktie per man (en per hectare) kan worden gerealiseerd. Naar dergelijke technische vernieuwingen wordt door overheid en het bedrijfsleven bewust gezocht. In die zin is de technische ontwikkeling een reactie op een wijziging in de economische verhoudingen.

Aan de andere kant hebben technische ontwikkelingen ook gevolgen voor de economische verhoudingen. Als bijvoorbeeld de varkenshouders op grote schaal een nieuw middel zouden gaan gebruiken waardoor de varkens sneller groeien, gaat de varkensvleesproduktie omhoog en de prijs ervan omlaag. Door deze technische ontwikkeling zijn dan de economische verhoudingen veranderd. Er is dus sprake van een wisselwerking tussen economische en technische ontwikkelingen. De overheid heeft dit proces bevorderd door onderzoek naar technische vernieuwingen te (laten) verrichten, door te stimuleren dat de onderzoeksresultaten zo snel mogelijk in praktijk worden gebracht, door (collectieve) belemmeringen weg te nemen (saneringsregelingen, ruilverkavelingen) en door rechtstreekse steunverlening (rentesubsidies, WIR-premies).

In tabel 1 zijn de verschuivingen voor de hele land- en tuinbouw in beeld gebracht in de vorm van indexcijfers. Daaruit blijkt globaal dat tussen 1950 en 1980 de hoeveelheid arbeid ruimschoots is gehalveerd en dat het areaal cultuurgrond met 10 à 15 is verminderd. Daartegenover stond bijna een verdubbeling van de hoeveelheid kapitaal en een vervijfvoudiging bij de aange-

L20
304 B

Tabel 1 Hoeveelheidsontwikkelingen agrarische sector (Indexcijfer, 1950 = 100)

	1950	1960	1970	1980
Aangekochte produktiemiddelen	100	203	328	516
Arbeid	100	80	53	44
Grond	100	99	93	87
Kapitaal (ruwe schatting!)	100	108	130	190
Totaal produktiemiddelen	100	122	135	173
Bruto-produktie	100	151	226	330
Netto-produktie (na aftrek aangekochte produktiemiddelen)	100	126	179	240

Bron: Schattingen van het LEI, mede gebaseerd op CBS-gegevens.

kochte produktiemiddelen (vooral veevoeders). De produktie werd intussen drie maal zo groot.

Door cijfers uit de tabel te combineren valt bijvoorbeeld te constateren dat de brutoproduktie per hectare 3,5 à 4 keer zo groot is geworden en de produktie per man zelfs 7 à 8 keer. De hoeveelheid kapitaal per man is meer dan verviervoudigd. Bij de arbeid vond in de jaren zestig de snelste daling plaats. Opmerkelijk is dat de hoeveelheid kapitaal in de jaren zeventig het sterkst is gestegen, in die zin was er dus sprake van een versnelde structuurontwikkeling.

- Verschuivingen

Onder meer onder invloed van veranderingen van de vraag en wijzigingen in de concurrentiepositie ging de groei van de produktie gepaard met belangrijke verschuivingen in het produktiepakket. De produktie van glastuinbouw en intensieve-veehouderijprodukten is het sterkst gestegen, de toename van de melkproduktie lag in dezelfde orde van grootte als het algemeen gemiddelde, terwijl de vollegrondstuinbouw en de akkerbouw op dit punt duidelijk achterbleven. Binnen de akkerbouw heeft zich een verschuiving voorgedaan van granen naar hakvruchten (tabel 2).

Behalve het bouwland vertoont ook het fruitareaal een dalende tendens, hoewel zich de laatste jaren een stabilisatie lijkt af te tekenen. De oppervlakte grasland plus groenvoedergewassen is op langere termijn gezien min of meer constant gebleven en het aandeel ervan in het totaal is dus gestegen. Een stijgende lijn tekent zich af in het areaal met vollegrondsgroenten, bloembollen en glasteelten.

Verschuivingen tussen produktierichtingen vormen één van de verklaringen voor het uiteenlopen van de aantalsontwikkeling van de verschillende bedrijfstypen (tabel 3). Vergelijkbare cijfers van vóór 1970 zijn niet beschikbaar.

Tabel 2 Het nationale bouwplan vanaf 1950 (oppervlakte x 1000ha)

	1950	1960	1970 1)	1980	1982	1984	1985
Totaal gereg. cultuurgr.	2337	2317	2143	2020	2005	2016	2019
Grasland	1317	1327	1334	1198	1178	1179	1164
Groenv.gew.incl.snijmais	27	11	13	141	149	161	180
Overig bouwland.excl.snijmais	930	892	688	571	560	553	556
W.o.granen	491	512	364	224	204	198	184
suikerbieten	67	93	105	121	134	129	131
aardappelen	165	139	159	173	166	161	169
Tuinland open grond	118	114	111	104	111	109	115
W.o.groenten	30	35	45	45	52	48	53
fruit	71	57	39	25	24	24	23
bloembollen	7	10	12	14	14	15	15
Tuinland onder glas	3,3	5,0	7,2	8,8	8,8	8,8	9,0
W.o.groenten	2,2	4,0	5,4	4,7	4,6	4,6	4,6
bloemkwekerijprodukten	0,3	0,5	1,6	4,0	4,1	4,1	4,3

1) Vanaf 1970 exclusief grond van bedrijven kleiner dan 10 sbe.
Bron: Overgenomen uit Landbouw-Economisch Bericht 1986, berekend uit CBS-Landbouwtellingen

Tabel 3 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven naar type (1971-1985)

Type	1971	1985
Melkveehouderij	70840	47517
Intensieve veehouderij	7415	11619
Overige veehouderij	18671	9117
Akkerbouw	13270	13828
Glastuinbouw	13447	10239
Overige tuinbouw	16533	12490
Gecombineerde bedrijven	10595	5010
Totaal hoofdberoepsbedrijven	150771	109820
Nevenberoepsbedrijven	27850	26079
Totaal	178621	135899

Bron: Berekend uit CBS-Landbouwtellingen

Duidelijk is het verband tussen produktiegroei en aantalsontwikkeling in de intensieve veehouderij. Het aantal melkveebedrijven nam wat sterker af dan het totaal, waarschijnlijk onder invloed van "structuurversnellende" technische ontwikkelingen als de ligboxenstal en de melktank. De lichte toename van het aantal akkerbouwbedrijven lijkt niet in overeenstemming met de vermindering van het akkerbouwareaal. Hiervoor zijn tenminste twee verklaringen aan te geven: a) door het afstoten van kleine melkveestapels door gemengde bedrijven veranderden deze in akkerbouwbedrijven en b) de uitbreiding van de snijmaisteelt die bij de bedrijfstypering tot de akkerbouw wordt gerekend. Het aantal glas- en overige-tuinbouwbedrijven is procentueel ongeveer even sterk afgenomen als het totale aantal bedrijven; de vergroting van de produktie in deze sectoren is blijkbaar gepaard gegaan met een relatief sterke sanering.

Het aantal bedrijven met een gemengd karakter (overige veehouderij en gecombineerd) is meer dan gehalveerd. Dit geeft aan dat de specialisatie sterk is toegenomen: de bedrijven leggen zich meer en meer toe op één produktietak. Dit proces vindt zijn natuurlijke einde wanneer alle bedrijven gespecialiseerd zijn.

- Schaalvergroting

Een vermindering van het aantal bedrijven en een stijging van de produktie gaat vanzelfsprekend gepaard met een toename van de bedrijfsomvang. Tabel 4 geeft op dit punt enkele cijfers.

Tabel 4 Schaalvergroting en intensivering

	1950 1)	1960	1970	1980	1985
Aantal bedrijven (x 1000)	315	284	185	145	136
Arbeidsvolume (x 1000 Arbeidsjaareenheden, AJE)	544	432	290	244	240
Oppervlakte cultuurgrond (x 1000 ha)	2328	2317	2143	2020	2019
Bruto-produktievolume (Index, 1960 = 100)	66	100	150	219	250 2)
Ha per bedrijf 1)	7,4	8,2	11,6	13,9	14,8
AJE per bedrijf 1)	1,7	1,5	1,6	1,7	1,8
Bruto-produktie per ha 1)					
(index, 1960 = 100)	65	100	160	250	285 2)
Bruto-produktie per bedrijf 1)					
(idem)	60	100	230	430	520 2)

1) Ruwe schatting

2) Voorlopig

Bron: Als tabel 1 en tabel 3

Hierbij wordt opgemerkt dat de cijfers voor 1950 (en in mindere mate die voor 1960) zijn "geconstrueerd" om ze zo goed mogelijk vergelijkbaar te krijgen met recentere gegevens. Voor de indexcijfers is daarom 1960 als basis aangehouden.

Het aantal land- en tuinbouwbedrijven is sinds 1950 meer dan gehalveerd en het aantal arbeidskrachten ook. De totale oppervlakte verminderde met 10 à 15%. Het volume van de brutoproduktie is sinds 1950 bijna verviervoudigd (vgl. tabel 1) en sinds 1960 met 150% gestegen.

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is na 1960 met ongeveer 85% toegenomen, maar de produktie per hectare is bijna verdrievoudigd. De schaalvergroting - in 1985 was de produktie per bedrijf ongeveer vijf maal zo groot als 25 jaar tevoren - heeft zich dus grotendeels voltrokken via intensivering en verhoging van de opbrengsten per hectare, per koe etc.

- Arbeidsbezetting

In de jaren vijftig, toen vooral veel landarbeiders de landbouw verlaten hebben, lijkt de gemiddelde arbeidsbezetting te zijn gedaald. Sindsdien is van een geleidelijke stijging sprake en wel van 1,5 AJE in 1960 tot 1,8 AJE in 1985. De stijging tussen 1970 en 1980 kan in de tabel enigszins geflatteerd zijn weergegeven doordat intussen het aantal uren per AJE is verlaagd. Een reden van de toenemende arbeidsbezetting is dat er meer kleinere bedrijven, met minder arbeidskrachten, worden beëindigd dan grotere. Een tweede factor is de opkomst van grote meermansbedrijven, vooral in glastuinbouw en intensieve veehouderij. Tenslotte is denkbaar dat de hardnekkige werkloosheid tot gevolg heeft dat er meer mensen op de agrarische bedrijven blijven 'hangen'.

Aan de hand van de cijfers van tabel 4 zou men kunnen zeggen dat in de jaren vijftig de ontwikkelingen vrij rustig verliepen, met het accent op afvloeiing van arbeidskrachten. In de jaren zestig is het aantal bedrijven sterk verminderd en, als spiegelbeeld, de bedrijfsoppervlakte relatief snel toegenomen. Na 1970 is er sprake van een vertraging in de daling bij zowel bedrijven als arbeidskrachten. In elke periode van 10 jaar is de produktie-omvang met zo'n 50% gestegen. Het ziet er echter naar uit dat de groei in de jaren tachtig (nog geen 15% in vijf jaar) aanmerkelijk trager zal verlopen.

De samenstelling van de agrarische beroepsbevolking is in de loop der jaren veranderd. Zoals vermeld, lag in de jaren vijftig het accent op de landarbeiders, waarvan het aantal in 10 jaar met ongeveer een kwart verminderde. Het aantal gezinsarbeidskrachten daalde in die periode met ruim 15%. Het tempo van de vermindering van het aantal niet-gezinsarbeidskrachten is geleidelijk gedaald, terwijl er sinds 1975 zelfs sprake is van een lichte toename. Vooral in de tweede helft van de jaren zestig trad er een versnelling op in de afneming van het aantal bedrijfshoofden, maar in de loop van de jaren zeventig deed zich in dit opzicht weer een vertraging voor.

Sinds omstreeks 1960 is er sprake van een snelle daling van het aantal meewerkende kinderen (vooral zoons). Pas de laatste jaren neemt het verminderingstempo voor deze groep duidelijk af. Parallel met deze ontwikkeling is het percentage oudere bedrijfs-
hoofden met een opvolger voortdurend gedaald: van 48% in 1968 tot 36% in 1980. In 1984 bleek echter weer 43% van de oudere be-
drijfshoofden een opvolger te hebben.

- Concentratie

De indruk is dat de hierboven beschreven structuurverandering vooral de laatste 10 jaar gepaard is gegaan met een concen-

Tabel 5 Bedrijven met vee naar aantal dieren per eenheid

Diersoort	Aantal dieren per eenheid	% bedrijven			% dieren		
		1977	1982	1985	1977	1982	1985
Mestkalveren	tot 200	73	60	57	40	25	21
	200 - 500	24	30	31	46	42	42
	500 - 1000	3	9	11	12	27	29
	1000 en meer	0	1	1	2	6	8
Fokzeugen	tot 50	79	61	55	38	19	15
	50 - 200	20	35	40	38	19	15
	200 - 400	1	4	4	8	16	17
	400 en meer	0	0	1	3	5	7
Mestvarkens	tot 500	95	90	86	71	56	48
	500 - 1000	4	8	10	19	27	29
	1000 en meer	1	2	4	10	17	23
Leghennen	tot 5000	86	74	69	23	10	7
	5000 - 15000	11	15	16	38	23	19
	15000 - 30000	2	7	9	21	26	24
	30000 en meer	1	4	6	18	41	49
Mestkuikens	tot 25000	80	69	61	50	37	29
	25000 - 50000	16	22	27	29	33	37
	50000 - 75000	3	6	9	11	16	18
	75000 en meer	1	3	4	10	14	16
Melkkoeien	tot 30	63	44	41	32	16	14
	30 - 100	32	42	44	52	50	51
	70 - 100	4	10	11	10	21	22
	100 en meer	1	4	4	6	13	13

Bron: Als tabel 2

tratie van de produktie op een kleiner deel van de bedrijven. In 1975 waren de "koplopers" - de 30% grootste bedrijven - vijf-en-half maal zo groot als de "achterblijvers" (de 30% kleinste bedrijven). In 1984 was dit al zes-en-half maal. Onder andere het relatief toegenomen aantal nevenbedrijven kan hierbij een rol spelen, maar er zijn ook aanwijzingen dat de hoofdberoepsbedrijven uit elkaar groeien. Dat zich in sommige veehouderijsectoren een snelle concentratie van de produktie heeft voorgedaan wordt geïllustreerd door tabel 5. Het meest frappant is de ontwikkeling in de legpluimvee-sector: inmiddels is de helft van de kippen te vinden op 6% van de bedrijven. Bij deze cijfers moet worden bedacht dat de bedrijven zijn ingedeeld naar de omvang van de eenheid. Naast de concentratie van de produktie speelt dus ook de specialisatie een rol bij de weergegeven ontwikkelingen.